

Egy 110 évvel ezelőtt írt 12 éves fiú naplója mindenképpen érdekes, izgalmas olvasmány. Kis rést nyit a múltba, bepillantást enged egy rég letűnt kor mindennapjaiba, egy már rég nem létező család életébe. Ha azt a fiút Karinthy Frigyesnek hívták, még érdekesebb lehet számmunkra, hiszen népszerű íróról van szó. Kimondva vagy kimondatlanul ott az elvárás, hogy talán tetten érhetjük az íróvá válás első lépéseit, olvasása közben reménykedhetünk, hogy megleshetjük azt a titkot, ami őt a későbbiekben eredetivé, utánozhatatlanná tette...

Tiringer Aranka 77

GYÁSZ, HUMOR, KREATIVITÁS

Karinthy Frigyes
gyerekkori naplóiban

Maga a napló írásos műfaj, intim, vallomás-szerű. Feltételezzük, hogy őszinte is, hiszen feladata a valóság történéseinek, vagy az író intrapszichés élményeinek (érzéseinek, gondolatainak, vágyainak, fantáziáinak) kifejezése. Nem köthető specifikus életkorhoz sem; az írás képességének megjelenésétől (kb. 6–7 év) egészen idős korig minden életszakaszban előfordulhat. Számos irodalmi példa igazolja fontosságát.¹

Karinthy Frigyes ránk maradt gyerekkori naplói (a továbbiakban: *Napló*) az író 12–13 éves kora között keletkeztek². Két füzetnyi anyag maradt meg: az első 1898. november 26. – 1899. március 22-ig tart (4 hónap); a második 1899. szeptember 13. – 1900. szeptember 21-ig (12 hónap). Ez az anyag önmagában is töredékesnek tekinthető: tudjuk, hogy egyes részek elvesztek (pl. 1898-ban az első 12 hét), illetve más füzetek is léteztek. Karinthy nagyon szerette gyerekkori írásait, azért is adta külön megőrzésre bizalmasainak, Ascher Oszkárnak és Gárdos Andornak, de ezeknek az iratoknak a többsége Budapest ostrománál megsemmisült. „Ötéves koromtól tizenhét esztendőm koromig én voltam a legszorgalmasabb író. De sajnos ezek az írásaim mind elvesztek. [...] harminc-negyven kötet sűrűn teleírt, elveszett napló [...] Kár értük. Legfeljebb, ha néhány irkám maradt meg valamelyik fiókom mélyén...”

„Ma írtam egy remek verset...”³ A *Napló* élményvilága

A *Napló* magyar nyelven íródott, de német, magyar, angol és jiddis szavak, továbbá 34 vers, egy versfordítás és egy francia rímes nyelvgyakorlat is található benne. Külön emeli a *Napló* értékét, hogy sok eredeti (többnyire tus-tollal készített) rajz, karikatúra, skicc, illusztráció is díszíti.

Mindjárt első olvasásra feltűnik, hogy a gyerek Karinthy mindkettőhöz jól értett: mind a versek, szóciccek (írással anyag), mind a rajzok (grafikus anyag) kifejezetten tehetséges, jó intellektussal rendelkező gyerekről árulkodnak.

78 A tehetséget amúgy is „bőségesen osztogatták” a Karinthy családban. Az apa, Karinthy⁴ József nyelvtelenség volt, s ezt a képességét a megélhetés szempontjából is kamatoztatta: hosszú éveken át idegen nyelvű levelező titkár volt a Ganz gyárban, Kalóz Endre álnéven pedig egy korszerű olasz nyelvkönyvet jelentetett meg. Igazi szenvedélye azonban a filozófia volt, így a Karinthy-gyerekek nyitott, gondolkodó, a kor szellemi áramlatai iránt fogékony légkörben nevelkedtek. A családban igazi soknyelvűség uralkodott, gyakran – napokra lebontva beszéltek egymás között idegen nyelveken. A nyelvtelenségek sorában Frigyes Emília nevű nővére említendő még, akivel közösen fordították a *Micimackót*, s aki később fordítóirodát nyitott Pesten (legendás nyelvi zsenialitását mutatja, hogy több nyelvből folyékonyan szinkrontolmácsol). A többi testvér is kreatív, tehetséges személyiség volt: Elza gyönyörűen énekelt és Münchenben festészetet tanult. Ada szintén festett és verseket írt, Gizella pedig iparművészeti tárgyakat tervezett és készített.⁵

Ennek a színes, tehetséges és élénk szellemi életet élő családnak mindennapjai elevenednek meg a *Napló* szinte minden sorában. Leggyakrabban a testvérekre vonatkozó bejegyzéseket olvashatjuk, de nagy hangsúlyt kapnak az apára, illetve a család nőtagjaira vonatkozó⁶ beírások. Ugyancsak gyakori téma az önreflexió: sokszor írja le saját hangulatát, érzéseit, vélekedését a közéleti, politikai vagy iskolai eseményekről. Láthatjuk, hogy életét és baráti kapcsolatait nagyrészt az iskola határozza meg ugyanúgy, mint a mai hasonló korú gyerekeknek.

A humor és kreativitás jól megfigyelhető a *Napló*ban, a gyász rejtettebben jelenik meg. A gyerek Karinthy szinte mindennel játszik. Leginkább szavakkal: ír vicceket, szójátékokat, gúnyverseket, humoros jeleneteket. Szavakat alkot összevonással, pl. „Magyaria” a Magyarország és Hungária szavakból. „Itt a Papa. Gontag” – írja, melyben a Sonntag és a Guten tag! szavak ismerhetők fel. Az utcán „vinyalosok” járnak, amit gondosan beír a „Naplopóba”, s örül, ha nem kell „sulyba” menni...⁷ Ezekon a példákon jól látható az a könnyed játékos-humoros nyelvi kreativitás, amivel reflektál az őt körülvevő világ dolgaira. A szavakkal való játék adódott abból a tágabb, heterogén nyelvi közegből is (német-magyar kétnyelvűség), melyben Karinthy élt.

Megfigyelhető, hogy a *Naplót* író gyerek ugyanazokat a technikákat alkalmazza, mint amivel az álommunka hozza létre az álomképeket: sűrítéssel, kétértelműséggel, megfordítással, illetve a rész-egész viszony felcseré-

lésével. Az alábbi vers jó példa a kreativitás és kétnyelvűség együttes megjelenésére: „Egyszer volt egy geissen kecske / Ez elment a garten kertbe / Megette a kraut káposztát / De kijött a gertner kertész / Levágta a fussen-lábát / Szegény kecske krankbeteg lett”.

Felnőttkori visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy mindig költő 79 szeretett volna lenni, s noha sok verset írt,⁸ inkább novellái, regényei, újságcikkei tették híressé és közkedvelté kortársai között. A *Napló*ban szereplő sok vers különös hangsúlyt kap az identitásalakulás szempontjából: az osztálytársak szemében ő a „költő”, elismerik tehetségét, egyedi helyet vív ki magának a kortársak között.

„Ma írtam egy remek verset a fiuknak a mibe a hős 'meghal boldogan' a végin. Erre azt mondják, hogy kegyetlen vagyok és meghalasztok mindenkit. [...] Csináljam máskép. – Jó – mondék – tessék csak ide adni, majd kiegyenlítek én mindent! Ezzel nagy pátosszal a vers alá írtam utolsó szakasznak: 'De im jó a bájos reggel / És jó a napsugár / A sápadt ifjú föltámad / És vigan tovább áll.' Persze így még kevésbé tették nekik...”

A versek nemcsak saját kreativitásának kifejezését jelentették, hanem a társas elismerés megszerzésének eszközévé váltak, s jól ellenpontozták a tanulásban átélt kudarcokat. Mert kudarc bősséggel érte a Markó utcai főreálban, ahová a *Napló* írása idején járt: ez az iskola abban az időben az ország középfokú oktatási intézményei sorában az egyik legjobbnak számított. „...heterogén, németes beütésű és konzervatívan nacionalista, az újdonságra és a nyugati, francia eszmékre is nyitott, jól megalapozott humán műveltséggel bíró iskolában a természettudományos oktatás, a gyakorlati életre nevelés is fontos szerepet játszott.” De miért lényeges ez?

2. „Ugy hiszem, az iskola a bajom...” A humor és kreativitás forrásai

Mint azt korábban említettem, az iskolai étellel kapcsolatos bejegyzések a *Napló* leglényegesebb adatai közé tartoznak. Erre utal a következő bejegyzés is: „Egész nap nem írtam naplót. Nem is irhatok semmit mert még mindezi-deig nem járok iskolába.” A *Napló* mellett Karinthy Frigyes gyerekkoráról való tudásunk egy másik forrásból is származik, a *Tanár úr kérem* című írásából. Kézenfekvőnek tűnik tehát a két mű összehasonlítása, annál is inkább, mert a *Napló*ban található szereplők (pl. Steiman) és helyszínek ismerősek a *Tanár úr kérem*ből. Úgy tűnik, mintha a két mű kiegészítené egymást, mintha a *Tanár úr kérem* a *Napló*k kidolgozottabb, szépirodalmi mű igényével megírt változata lenne, egyfajta felnőttkori visszaemlékezés a színes, érdekes iskolás évekre. Ha mélyebben hasonlítjuk azonban össze a két művet, kiderül, hogy a két írás egymás tükörképe, és valóban „minden másképp van...”

Karinthy a *Tanár úr kérelem* 1913-ban írta, majd 27 éves korában, 1916-ban jelentette meg. Azt a hiedelmet, miszerint a két írás lineáris kapcsolatban áll egymással a bevezetésben maga Karinthy sejteti azzal a fantáziájáttal, miszerint felnőttként egyszer csak visszatér egykori 80 osztályába, beül a padba, és ismét diák.

„Azt álmodtam [...] hogy már huszonzét éves vagyok, és ülök egy kávéházban, és nem jól éreztem magam, képzeld, pedig mostanában hogy szerettem volna huszonzét éves lenni. Szóval a kávéházban ültem, és úgy volt, hogy tényleg egy író lettem, ami lenni akartam, és már sok könyvem megjelent, és [...] mégse éreztem jól magam, nem furcsa? Szóval kiderült, hogy érettségi után nem olyan jó lesz, mint hittem...”

Ezzel azt sugallja, hogy az egykor vágyott, később csalódással járó felnőttkor megtapasztalása után ismét az iskolás évekbe vágyik vissza, pontosan oda, amelyről a *Naplók* szólnak. A *Naplókat* olvasva azonban úgy tűnik, az iskolás évek közelről sem olyan idilliek, sőt!

A *Napló* tanúsága szerint kifejezetten szorong az iskolában, és nagyon sok kudarc éri. Noha minden tanár elismeri tehetségét, eredeti személyiségét, mégis rosszul tanul, sőt később kibukik a Markó utcai Főreálból, és egy polgári iskolában folytatja tanulmányait.

„Ez mérgesít engem! Mindenik osztályba azt mondják: éles eszű, tehetséges, pompás gyerek s a bizonyítvány – rossz. Ha mondanák inkább, ostoba tökfész, és adnának jó bizonyítványt mellé!” (1898. december 20., kedd)

Ezt – a kényszerű iskolaváltás előtti, vívódásokkal teli időszakát – örökítik meg a *Naplók*. A gyerek Karinthy sokszor unatkozik, hangulata nyomott, mély fekvésű, vagy egyenesen depresszív: „Ilyen helyzetbe mikor tőlem jó bizonyítványt várnak s oly sok 4 esem lesz, bizony mindenki olyan lehangolt lenne. Minden tanár ellen el vagyok keseredve. Az iskoláról nem beszélek.” „Nekem valami bajom van. [...] Repülni innen, mert nyom valami. Ugy hiszem, az iskola a bajom.” „Elmult a kedvem a bolondságtól, a tréfától való lett, szomorú valóság. E nap a legborzasztóbb nap az évben. Prém ma felolvasta a bizonyítványom...” „Rendkívül rosszul érzem magam sőt búskomornak rossz sejtelmektől elnyomottnak. [...] És nem tudom visszafojtani őket, pedig érzem hogy ezek visznek – mint oly sokszor – a végromlásra, a kétségbeesésre, mert miattok elhagyom magam és kábultság vesz erőt rajtam. [...] Ez borzasztó és félek tőle mert egész az öngyilkosság gondolatáig vezet...”

Úgy tűnik, a felnőtt Karinthy a *Tanár úr kérelem*ben átszínezte, élményszerűvé festette a múltat: a *Napló* tanúsága szerint mindez nem így történt (vagy csak kisebb részben), de akár így is történhetett volna... Ezzel az átfordítással lehetőséget adott önmaga számára egy diákkori kudarc későbbi feldolgozására, a nyomasztó emlékektől való szabadulásra.

Maga az átfordítás technikája is kreatív lehetőségek sorát nyitja meg. Ilyen az *idősikkal való játék*. Karinthy felnőttkori írásaiban gyakori, visszatérő motívum az idő, különösen a jövő. Sokszor játszik azzal a gondolattal, hogy a jelent a jövő szempontjából szemléli, vagy a múlt vágyainak, fantáziáinak tükrében (leg híresebb példa erre a *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellája). A *Naplóban* is megfigyelhető ez a motívum: lerajzol például különböző nő-típusokat, hogy felnőtt korában majd visszalapozva bejelölje, milyen is lett a (jelenben) a felesége... Előre meghatározza a *Naplóban* azokat a napokat, amikor megnősül, szobrot állítanak neki, amikor meghal...⁹

81

Az idősíkok szempontjából a két írás egymás tükörképe – a *Naplóban* előre vágyik az időben, a *Tanár úr kéremben* visszafelé. Az iskola szorongató a jelenben, később ezt megfordítja: humoros, anekdotás történeteket kreál belőlük. Ilyen értelemben a *Tanár úr kérem* nem más, mint a gyerekkor egy traumatikus¹⁰ korszakának utólagos átdolgozása a humor segítségével, azaz – öngyógyítás. A humor minden bizonnyal megküzdési eszköz volt számára a szorongással és kudarcokkal szemben, s maradt is egy életen át...

Új Forrás 2011/5 – Tringer Aranka: Gyász, humor, kreativitás
Karinthy Frigyes gyermekori naplóiban

3. „Hat évvel a halála után sirattam el először anyámat...” Gyász a *Naplóban*

A fellelt anyakönyvi források szerint Karinthy Frigyes édesanyja¹¹ 1895. január 26-án halt meg. A *Naplóban* megfigyelhető időintervallum két január 26-át fog át: 1899-ben és 1900-ban olvashatunk erre a napra vonatkozó bejegyzéseket. E kettőből csak az elsőn említi az anya halálának évfordulóját, míg a második évforduló napon egy friss színházi élményét részletezi, *Az ember tragédiáját*.¹² 1899-ben így ír erről: „Ma jan. 26 án van a boldogult mama halálának évforduló napja. Itt ülök az íróba, papa, mint rendesen 4 fekete fátyollal bevont gyertyát köztük mama arczképét. (Szegény Józs de jajgat odabent) Van elég alkalmam most visszagondolni 5 év előttré, Január 26 ikára... Bizony nagyon de nagyon szomorú nap volt ez; magam előtt látom. Tanultam egész délelőt. Na!”

Az első probléma mindjárt az időponttal van: a *Naplóban* említett „5 évvel ezelőtti” dátum 1894-re esik, míg a halotti anyakönyvi kivonat 1895-öt határozza meg a halál időpontjának. Mindkét forrás pontosnak, időben közelinek tűnik, mégis egy év eltérés van közöttük. Nehéz elhinni bármelyik forrás tévedését: a gyereket, aki a családi történesek jelen idejében fogalmazza meg az öt éves évforduló tényét, de ugyanígy nehéz elhinni a hivatalos okiratot kiállító személy esetleges „elvétését” is...

Ennek tükrében mondhatjuk azt, hogy a gyerek Karinthy 7–8 éves lehetett az anya halálakor. Mindenképpen korai, egész életre meghatározó

traumatikus esemény volt. A gyászt átélő hosszas lélektani munkán megy át (*gyászmunka*), míg – valamilyen szinten – a halál ténye elfogadhatóvá válik az egyén számára (átéli a veszteségből fakadó fájdalmakat, közel engedi magához az ezzel kapcsolatos egyéb érzelmeket, visszavonja a libidót a szeretett személyről, integrálni tudja a halott emlékét).

A fent olvasható idézet azt is mutatja, hogy lehetőség volt a családban közösen gyászolni, az apa és a nagynénik szerető családi légkört teremtettek, és így ezek együttesen megteremtették a gyászmunka lehetőségét.

Hogy ez mégsem így zajlott, arra több adatunk is van.

Karinthy egyik felnőttkori írásából érdemes elindulni. *Anyám* című novellájában írja le az anya halálával kapcsolatos emlékeit. Az anya váratlanul hal meg. A gyerek Karinthy tanúja annak, hogy elviszik betegszállító hordágyon, látja a családtagok sírását, részt vesz a temetésen, de nem tudja elfogadni a halál tényét: „Őntudatlanom [...] egyszerűen nem vett tudomásul anyám halálát...” Ebben az írásában jól rekonstruálható az *elakadt gyász*: a gyászgondolat éveken át való távoltartása, a *humor és tréfa* segítségével. „Tudatosan, mohó vággyal, szinte beteg szenvedéllyel, rendszeres és titkos gyönyörforrást dolgoztam ki magamban [...] Türelmetlen hévvel indult meg bennem egy-egy újabb változat elképzelése, az állandó tárgyról, amit csak én tudok: hogy ma otthon találok anyámat...” Anya visszatéréséről szőtt fantáziák játékos-regresszív formát öltöttek: az anya nem halt meg, csak elbújt, megréfálja őt, és majd egyszer, ha ő hazaérkezik, előugrik az ajtó mögül, és majd együtt nevetnek... (Felismerhetőek ebben a fantáziában a csecsemőkori „bujócska játék” elemei.) Maga a humor is az anya is szimbolikus reprezentánsa (szeretett bolondozni, tréfálkozni).

Varga Zsuzsa tanulmányában kimutatta a felnőtt Karinthy írásaiban gyakran megtalálható motívumok gyerekkori, elakadt gyással kapcsolatos eredetét, és kihatásukat a felnőtt Karinthy ambivalens nőképre: ilyen a *megkettőzés* (anya és gyerek, sírás és nevetés, felnőttkori írásaiban: *Én és Énke*) illetve a *megfordítás* (a halottból élő; szomorúból vidám, felnőttkorban: „Minden másképpen van”). A felnőtt Karinthy egyik kedvenc játéka volt a szavak, mondatok megfordítása, s ezzel új értelem nyerése¹³. Már a *Napló*ban is találhatunk erre példát: „Szieth men ttedegne tá, sé né men koráj ebbe za ebvé abláer...”¹⁴ – írja a *Napló* egyik utolsó bejegyzésében, s ezzel kommentálja évisméltetésének tényét.

A gyászgondolat távoltartása éveken át sikeres megküzdésnek bizonyult, legfőképpen a ‘tagadás’ és ‘meg nem történtté tevés’ segítségével¹⁵. Egy alkalommal – testvérei félresikerült tréfálkozását(!) követően – kénytelen volt szembenézni az igazsággal. „Hat évvel halála után, akkor sirattam el először anyámat...”

Vagyis a *Napló* egyedülálló dokumentum arra vonatkozóan, hogy keletkezésének idején a gyerek Karinthy a gyászmunkának ehhez a fontos átlomásához még valószínűleg nem érkezett el. Erre egyrészt a valós idő utal: az anya 1895-ös halálának időpontjához képest a *Napló* írásáig (1898–1900) még nem telt el a hat év. Másrészt feltűnően sok halállal kapcsolatos bejegyzés található a *Napló*ban: a gyerek Karinthy rendkívül érzékeny erre a témára. Leírja környezete halállal kapcsolatos történéseit: szomszéd kisgyerek vízbefúlását, az egyik tanár főbelövéses suicidiumát, de nagy érdeklődéssel követi végig a sajtóban olvasható háborús történeteket, kivégzéseket, '48-as veteránok sérüléseiről szóló elbeszéléseket stb.

Nemcsak írásban, rajzban is foglalkoztatja a téma. „A mulandóság válfajai” címmel rajzszorozatot készít a különféle halálnemekről: kifröccsenő vérral ábrázol párbaj-jeleneteket, akasztott halottat, börtönben aszalódó, rabláncon mosolygó(!) csontvázat, barlang mélyén, ölében koponyával, magányosan szomorkodó remetét. Keresztmetszetben ábrázolja a ravatalon nyugvó halottat, majd később ugyanezt a föld alatt, a koporsóban, stb.¹⁶ Gyönyörűek ezek a rajzok: jól megfigyelhető bennük az életkornak megfelelő realisztikus látásmódra törekvés, a részletek pontos kidolgozottsága, egyfajta kritikai szemlélet párosulva valóság-hű ábrázolásra törekvéssel.

A karikatúra eredeti forrása a primitív mágikus varázslás: az a hiedelem, hogy az ábrázolt kép azonos a tárgyával. Ennek szellemében a rajz torzítása hozzásegít az ellenség megrontásához. A gyerek Karinthy számára a halálról készített rajzok ugyanígy hatottak: lehetőséget adtak az agresszív feszültség és a halálfélelem rajzban való kifejezésére, szublimálására. Ezek a rajzok hozzásegíthették ahhoz, hogy az állandóan ott bujkáló halállal kapcsolatos szorongás és késleltetett gyász formát, alakot öltsön – rajzban való megjelenítése csökkentette, kezelhetővé tette ezt a szorongást.

Csökkentette, de nem tüntette el teljesen. „Papa ma kissé rosszul volt mikor hazajött, keveset evett s mindjár aludni ment. Csak baj ne történjen.” Saját magára vonatkozóan is találunk hasonló bejegyzéseket: „Én nem tom egy idő óta valami elfogulcság van rajtam olyan spleenes vagyok vagy mi. Mindig pihenni szeretnék, nem tudok semmihez hozzáfogni és mellette valami megy mindig az eszemen keresztül: nem tart soká ez az élet, – olyan sejtelem félle. Nem tudom mi van velem. Rosszakat álmodok. Másképp volt ez régen. Régen! Mindig arra gondolok. Hejh csak 6 vagy 5 évet ugorhatnék – vissza. Gyerek lenni! – Igen!”¹⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a gyerek Karinthy számára a humor és gyász nagyon korán összekapcsolódtak: a humor a gyászhoz való viszonyulás, az

abból fakadó szomorúság és szorongás leküzdésének eszközévé vált – s ez bőséggel megtalálható felnőttkori regényeiben, novelláiban is.

Karinthy Frigyes gyerekkori naplói irodalmi szempontból szárnypróbálgatások; lélektani szempontból azonban fontos dokumentumok.

84 Maga Karinthy is így fejezi be *Naplóját*: „A mint látom az utolsó lapra érkeztem. E napló története életemből határozottan fontos részeket tartalmaz...”

¹Tolsztoj, Thomas Mann, Széchenyi István stb. Úgy vélem, ugyanehhez a belső igényhez kapcsolható napjaink egyre „divatosabb” internetes blog-írása is.

²Született: 1887. június 25-én Budapesten, meghalt: 1938. augusztus 29-én, Siófokon.

³Karinthy Frigyes: *Gyermekkori naplók*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Szalay Károly. Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1987.

⁴Az apa még így írja a nevét, s valószínű, hogy Frigyes saját maga változtatta y-ra a szó végi i-t (lásd: Merényi-Metzger által felkutatott anyakönyvi források)

⁵Egyedül a legkisebb Karinthy-gyerek, az 1892-ben született József lógott ki némiképp a családi tehetségek sorából. Különös személyiségéről és életéről többet olvashatunk Karinthy Ferenc *Uncle Joe* című regényében. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987)

⁶A család életét alapvetően meghatározta az anya korai halála (ld.: később). A család egyéb felnőtt nőtagjai (nagyénéik, tántik) igyekeztek hiányát pótolni, így konkrétan is részt vettek a gyerekek mindennapjaiban.

⁷A *Naplóból* való idézeteket most és a továbbiakban eredeti, a gyerek Karinthy által alkalmazott helyesírással idézem

⁸Karinthy Frigyes: *Összegyűjtött versek* (Nippon Kiadó, 1996)

⁹Karinthy életében megfigyelhető különös egybeesések meghatározó példái ezek, mert valóban pontosan jelölte meg ezeket a dátumokat...

¹⁰Úgy vélem, itt elsősorban mikro-traumák sorozatáról lehetett szó. Több bejegyzés is utal erre, például amikor felelés közben szinte vegetatív rosszulletet él át: „...mi ketten majd leestünk a székről a nagy remegéstől...”

¹¹Engel Karolina (1851-1895)

¹²A „tragédia” ezen a napon való említése szimbolikusan utalhat az anya halálára...

¹³Karinthy Ferenc *Baracklekvár* című novellájában olvashatunk bővebben a Frigyes által kedvelt nyelvi játékokról. (In: Karinthy Ferenc: *Baracklekvár és más történetek*, K.u.K. Kiadó, Budapest, 2001.)

¹⁴Ha a mondatot balról jobbra, a szavakat viszont jobbról balra olvassuk, a következő jelentést kapjuk: „Theisz nem engedett át, és én nem járok ebbe az évbe reálba...” Tudjuk, mennyire fájdalmas volt ez számára, így a visszafelé írás nem csak a kínos tény burkolt közlését tette lehetővé, hanem azt a vágyat is, hogy mindez megfordítva legyen, azaz ne legyen igaz...

¹⁵Lásd: Anna Freud: *Az én és az elhárító mechanizmusok* (Párbeszéd Könyvek, Budapest, 1994)

¹⁶A rajzok az oldalszámot nem tartalmazó, reprint kiadásban az 1899. november 27, hétfői bejegyzésnél találhatók.

¹⁷Itt ismét felbukkan a „bűvös hat év” motívuma: abba az időbe vágyik vissza, amikor még élt az anyja...